

SENMEDELTIDA ÖRTUGAR OCH FYRKAR

Fynden i Sverige ca 1370 – 1520

En jämförande studie

Uppsats (II) i Arkeologi
Stockholms universitet
Vårterminen 2012
Louise Hult
Handledare: Kenneth Jonsson

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1. Introduktion	1
1.2. Syfte	1
1.3. Bakgrund	1
1.4. Frågeställningar	1
1.5. Teori och metod	1
1.6. Källkritisk diskussion	2
2. Myntningen	2
2.1. Myntherrar	2
2.1.1. Albrekt av Mecklenburg	2
2.1.2. Erik av Pommern	2
2.1.3. Krisofer av Bayern	3
2.1.4. Karl Knutsson Bonde	3
2.1.5. Kristian I	3
2.1.6. Sten Sture d.ä.	4
2.1.7. Hans	4
2.1.8. Svante Nilsson Sture	4
2.1.9. Sten Sture d.y.	5
2.2. Myntorter	5
3. Fyndplatser	5
3.1. Deponering och spridning	5
3.2. Jämförelser	8
4. Slutsats	9
5. Sammanfattning	9
6. Referenser	10

Abstract

This essay deals with the finds of late medieval örtugar and ½-örtugar in Sweden between c. 1370 and 1520. It contains information about the different regents, what their coins looked like and where they were produced. Maps and charts are presenting the locations of where the coins are found. The result is that, in spite of the fact that a large number of rural churches have been excavated, finds from towns and churches in towns have more finds.

Omslagsbild

Albrekt av Mecklenburg 1364–1389. Stockholm, örtug. *Åtsida*: krönt huvud. *Frånsida*: kors med tre kronor. Västerås Domkyrka, Västmanland.

1. Inledning

1.1. Introduktion

Rent föremålsmässigt hamnar mynt någonstans mittemellan äldre stenartefakter och nyare textdokument; de är tillverkade av människan och bär samtidigt på information i form av bokstäver och siffror. Tänk bara så mycket enklare det hade varit att datera och kategorisera paleolitiska stenföremål om de bar på inpräglad information. Kanske blir fenomenet *att lämna avtryck på saker och ting* viktigt för människor först när de blir medvetna om sin egen tillvaro? Var myntherrarna medvetna om vilka avtryck de lämnade på historien, eller såg de bara mynten för vad de var just då?

Idag har mynten lämnat efter sig otaliga mängder information om vad som försiggick förr i tiden. Mynt tillhör nämligen en s.k. berättande föremålskategori; de avslöjar hur människor har rört sig inom vissa områden under en viss tid då textkällor kanske saknas. Örtugen och ½-örtugen som präglades i Sverige under senmedeltiden avslöjar en hel del om myntherrarna i fråga och även om de ”vanliga” människornas tillvaro. Penningarna har behandlats tidigare (Malmer 1980).

1.2. Syfte

Syftet med arbetet är att översiktligt presentera Sveriges myntherrar under senmedeltiden; vilka de var och när de regerade, presentera var och när mynten är präglade, kartlägga, analysera och tolka fyndplatserna och spridningen av örtugar och ½-örtugar i landet ca 1370 – 1520.

1.3. Bakgrund

Det finns förstås redan samlade verk som övergripande behandlar Sveriges mynthistoria, men detta arbete kommer endast att behandla örtugar och ½-örtugar (*fyrkar*).

I och med att Stockholms stadsarkiv brann 1419 anses källmaterialet från unionstiden vara ojämnt fördelat. I branden försvann åtskilliga viktiga handlingar såsom bl.a. ämbetsböcker, tänkeböcker och stadens räkenskaper. Däremot finns det gott om diplom och annat material om Hansan vilket avslöjar en hel del om ekonomin (Elfver, Frösell 1995:120).

1.4. Frågeställning

Relevanta frågor för detta arbete är:

- Vilka var myntherrarna, när regerade dessa, när och var präglades mynten?
- Hur har längden för tiden som regent påverkat spridningen av mynt?
- Hur kan vi tolka myntens spridningsmönster?

1.5. Teori och metod

Alla vetenskaper innefattar ord, och för de vetenskaper som behandlar ordlösa material – bl.a. naturvetenskap och arkeologi – är beskrivande och översättande av materialet ett måste. Att beskriva och översätta materialet till detta arbete har inneburit en sammanställning av lös- och hopade fynd som sedan jämförts och översiktligt presenterats med hjälp av kartor och tabeller. Inga nya utgrävningar eller utredningar har påbörjats inför detta arbete, utan endast tidigare lös- och hopade fynd från hela Sverige har behandlats och sammanställts. Skattfynd har här helt uteslutits. Arkiv- och kartstudier har tillgodosett arbetet med tillräcklig mängd information och material för att kunna göra en jämförande studie av detta slag. Den digitala hanteringen av information, vilken ger en snabb och kontinuerlig överblick över dokumentationen, ligger till grund för kartläggningen av fynden. En optimal metod för precisa resultat.

Det sammanställda materialet utgår till stor del från kyrkor där tanken är att fynden ska ge en tydlig presentation av tid och rum, att genomsnittligt redogöra för vilka mynt som fanns i omlopp under respektive tidsperioder och var de vanligen deponerades. Att erhålla fullt sanningsenliga resultat av förhistoriskt material är alltid en svår fråga. Det går endast att anta att spridningen och deponeringen för mynten överensstämmer med sanningen, vilket det i detta fall förmodligen gör.

1.6. Källkritisk diskussion

Det finns ett latinskt fenomen som kallas *terminus post quem* (TPQ) som betyder tidpunkt efter händelse, respektive *terminus ante quem* (TAQ) som betyder tidpunkt före händelse (muntlig uppgift, Sven Isaksson 2012). När ett fynd görs av ett mynt som är möjligt att datera i t.ex. en grav, går det även att fastställa från vilken tid graven är. Dock kan det förefalla vilseledande. Det går endast att fastställa när graven *tidigast* är från (TPQ). Samma sak gäller för de myntfynd som gjorts i kyrkor, städer och på andra platser. Präglingstiden för ett mynt representerar inte alltid tiden för kontexten. Det går omöjligen att säga om mynten från 1400-talet hamnade under kyrkgolvet tidigare eller senare än mynten från 1500-talet. Det här problemet kommer världens alla arkeologer att bearbeta så länge människan fortsätter att lämna spår efter sig. Det går alltså inte med säkerhet avgöra om mynten från t.ex. Sten Sture d.ä. har legat i jorden längre än de från Sten Sture d.y. Tekniskt sett går det att gräva ner ett senmedeltida mynt idag och hävda att det legat i jorden alltsedan det präglades (TPQ).

Hur vilseledande både TPQ och TAQ än är, går det ändå inte att annat än att utgå ifrån att mynten hamnade i marken *ungefär* samtidigt som de var aktuella som betalmedel.

2. Myntningen

2.1. Myntherrar

2.1.1. Albrekt av Mecklenburg (1364 – 1389)

Albrekt av Mecklenburg (AaM) regerade i 25 år (1364 – 1389), en tid av politiskt komplexa maktspel där till slut drottning Margareta av Danmark och Norge, 1389 ingrep och rensade bort Albrekt och hans tyskar från den svenska tronen (Golabiewski Lannby 1995:101).

Omkring 1370 inför Albrekt *örtugen* i Sverige som liknande *wittenmyntet* från Lübeck. Han valde att använda de tre kronorna som funnits på Magnus Erikssons mynt istället för folkungaättens lejon (Golabiewski Lannby 1995:102). Albrekts örtugar sorteras efter centralmotiven vilka förekommer i fyra olika kombinationer:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Tre kronor	Kors	Stockholm
Krönt huvud	Kors med tre kronor	Stockholm
Krönt E	Kors med tre kronor	Kalmar
Trekronorssköld på kors	Krönt S med P	Söderköping

Mynten väger ca 1,30 g med en silverhalt på 800/1000 och motsvarade 8 penningar. För första gången i svensk mynthistoria fanns nu en högre nominal än penningen och även en samlande symbol, de tre kronorna, som representerar Sverige än idag (Lagerqvist 1970:107).

Fig. 1. Albrekt av Mecklenburg 1364–1389. Stockholm, örtug.
Åtsida: krönt huvud.
Frånsida: kors med tre kronor.
Västerås Domkyrka, Västmanland.

2.1.2. Erik av Pommern (1396 – 1439)

För att undvika ännu en tysk expansion lät drottning Margareta upprätta en union mellan de tre nordiska rikena. Hon adopterade och utropade sin systerdotterson Bogislav till tronföljare, som senare skulle bli känd som Erik av Pommern (EaP). Han kröntes i Kalmar 1397, och Kalmarunionen var ett faktum (Elfver, Frösell 1995:109).

Präglingen av större mynt tycks ha legat nere allt sedan Albrekts avsättning, och kommit igång först under Erik omkr. 1405 (Lagerqvist 1970:112). Örtugarna präglades av följande typer:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Krönt huvud	E lagt på kors	Stockholm
Trekronorssköld på kors	E lagt på kors	Stockholm
Trekronorssköld	A lagt på kors eller krönt A	Västerås
Trekronorssköld	Krönt A Åbo	

Dessa väger ca 1,20–1,05 g med en silverhalt på 800/1000 Erik var först med att präglade så kallade *abo* (senare $\frac{1}{2}$ örtug eller *fyrk*) som motsvarade 6 (ca 0,81 g) resp. 4 (ca 0,87 g) penningar (Lagerqvist 1970:112). På de flesta av Eriks mynt finns inskriften ”ERICUS REX D S N” (Erik, kung av Danmark, Sverige och Norge) (Elfver, Frösell 1995:111). $\frac{1}{2}$ -örtugarna präglades av följande typer:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Krönt E på kors	Bokstaven A	Åbo
Krona lagd på kors	Bokstaven A	Åbo

2.1.3. Kristofer av Bayern (1441 – 1448)

Kristofer av Bayern (KaB) var systerson till Erik av Pommern och valdes till regent 1441. (Elfver, Frösell 1995: 111). Under Kristofer präglades örtugar i Stockholm och Åbo av följande typer:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Trekronorssköld	C på kors	Stockholm
Trekronorssköld	Bokstaven C	Stockholm
Trekronorssköld	Bokstaven K	Stockholm
Trekronorssköld	K med krönt A	Åbo

Många av Kristofers mynttyper är idag relativt ovanliga. De väger ca 1,10 g med en silverhalt på 800/1000 (samma som under Erik av Pommern) (Lagerqvist 1970: 117).

2.1.4. Karl Knutsson Bonde (1448 – 57, 1464 – 65, 1467 – 70)

Riksföreståndaren Karl Knutsson Bonde (KKB) besteg tronen i omgångar, och denna period har av kritiker sakenligt benämnts senmedeltidens politiska anarki.

Under Karl försämrades örtugen då silverhalten sänktes från 800/1000 till 625/1000 samtidigt som vikten ökade till ca 1,36 g Han införde även titeln ”REX S G” (svears och götars konung) på mynten, och även ett fåtal örtugar från Stockholm anger inskriften ”KAROLVS DEI GRA RXS”, då han menade att han var kung av Guds nåde. (Jonsson Elfver, Frösell 1995: 113). Följande huvudtyper under Karl är kända:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Trekronorssköld	Bokstaven K	Stockholm
Trekronorssköld på kors	Bokstaven K	Stockholm
Bondevapnet	Trekronorssköld på kors	Stockholm
Bondevapnet med krönt S	Trekronorssköld på kors	Söderköping
Bondevapnet med krönt A	Trekronorssköld på kors	Åbo

På mynten förekommer även andra bitecken, t.ex. stjärnor och ringar (Lagerqvist 1970: 120).

2.1.5. Kristian I (1457 – 1464)

Det var under oroliga tider som Kristian I (KI) valdes till kung i Sverige 1457. Han ville på ett kortsiktigt sätt öka statens inkomster, vilket ur mynthistoriskt perspektiv innebar en kraftig myntförsämring. (Elfver, Frösell 1995: 113). Kristians örtugar vägde ca 1,27 g och höll en så låg silverhalt som 556/1000 (Lagerqvist 1970: 124) och präglades av följande mynttyper:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Bokstaven K	Trekronorssköld	Stockholm
Bokstaven C	Trekronorssköld på kors	Stockholm
Bokstaven C	Trekronorssköld	Stockholm

Under interregnum (Int) på 1460-1470-talen präglades mynt i S:t Eriks namn.

2.1.6. Sten Sture d.ä. (1470 – 1497, 1501 – 1503)

Efter riksföreståndaren Karl Knutsson Bonde drabbade Sten Sture d.ä. (SSdä), Kristian I, bönder från Uppland och släkten Oxenstierna samman i slaget vid Brunkeberg. Sten Sture tog hem segern och kom att förvandla riksföreståndarämbetet till något av ett kungaämbete. Åren 1497 – 1501 lyckades kung Hans avsätta Sten Sture från tronen, men snart satt han där igen fram till sin död 1503 (Elfver, Frösell 1995: 117).

Under Sten Sture d.ä. präglades både örtugar och ½ örtugar. Av örtugarna finns följande:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Krönt huvud	Trekronorssköld på kors	Stockholm
Krönt huvud	Trekronorssköld	Stockholm
Krönt huvud	Krönt A	Västerås
Trekronorssköld	Krönt A	Västerås

Inskrifterna på ½-örtugarna är desamma som för örtugarna, förutom att de är något förkortade p.g.a. platsbrist. Örtugen vägde ca 1,56 g med silverhalten 509/1000, och ½- örtugen ca 0,93 g med silverhalten 363/1000 (Elfver, Frösell 1995:117).

Från denna tid finns två kända myntordningar förvarade; Stockholm 1478 och Västerås 1480. Årtalet (1478) som finns på vissa mynt är inte en garanti att de präglats det året, utan snarare att de följer 1478 års myntordning (Lagerqvist 1970:126).

½-örtugarna som präglades såg ut på följande vis:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Krönt huvud	Krona, årtal 1478	Stockholm
Bokstaven S	Krona, årtal 1478	Stockholm
Krona	Bokstaven S	Stockholm
Krona	Bokstaven A	Västerås

2.1.7. Hans (1497 – 1501)

Under sina fyra år som regent i Sverige lät Hans slå både örtugar och ½ örtugar. Vikten för örtugen var ca 1,38 g med silverhalten 568/1000 och för ½-örtugen ca 0,90 g med silverhalten 388/1000. Enligt myntordningen från 1497 skulle ett svenskt guldmynt, motsvarande den rhenska guldgyllen, utges. Dock tycks denna guldprägling aldrig ha skett (Lagerqvist 1970:137). Av örtugarna finns följande:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Oldenburgska vapnet, sköld, bjälkar	Trekronorsvapnet	Stockholm
Oldenburgska vapnet på kors	Trekronorsvapnet	Stockholm
Trekronorsvapnet, Oldenburgska vapnet	Krönt A	Västerås

Av ½-örtugarna finns följande:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Oldenburgska vapnet, sköld, bjälkar	Trekronorsvapnet	Stockholm
Oldenburgska vapnet, sköld, bjälkar	Krona	Stockholm
Oldenburgska vapnet på kors	Krona	Stockholm
Oldenburgska vapnet på kors	Krona	Västerås
Oldenburgska vapnet på kors	Bokstaven A	Västerås
Krona	Bokstaven A	Västerås

2.1.8. Svante Nilsson Sture (1504 – 1512)

Svante Nilsson (SNS) av ätten Natt och Dag valdes till riksföreståndare efter Sten Sture d.ä. som dog barnlös. Svante Nilsson och Sten Sture d.ä. var inte nära släkt med varandra, men Svante kom att använda det politiskt fördelaktiga namnet Sture (Elfver, Frösell 1995: 119).

Från Svantes tid har endast mynt från Västerås påträffats. Örtugen är av följande typ:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Trekronorsvapnet, Natt och Dags vapen	Krönt A	Västerås

½-örtugen präglades i fler kombinationer än vad örtugen gjorde:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Krona, Natt och Dags vapen	Bokstaven A, Natt och Dags vapen	Västerås
Krona, Natt och Dags vapen	Bokstaven A, stjärna/kors i ring	Västerås
Krona, omskrift, kors inom ring	Bokstaven A, omskrift, kors i ring	

Örtugen vikt har uppskattats till ca 1,52 g. med silverhalten 800/1000, och ½-örtugen vägde 0,95 g. med silverhalten 333/1000 (Lagerqvist 1970: 137). Svante lät prägla alldeles för många ½-örtugar i förhållande till antalet örtugar, vilket resulterade i inflation (Elfver, Frösell 1995:119).

2.1.9. Sten Sture d.y. (1512 – 1520)

Sten Sture d.y. (SSdy) var son till Svante Nilsson Sture, och som för många regenter innan dess rådde politiska maktspel där bl.a. Danmark med Kristian II ingick (Elfver, Frösell 1995:122).

Under Sten Sture d.y. präglades både örtugar och ½-örtugar. Örtugen var av en enda typ:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Trekronorsvapnet	Bokstaven S, krönt/okrönt	Stockholm

Örtugen vägde ca 1,40 g med silverhalten 500/1000, de tidiga ½-örtugarna ca 0,85–0,90 g med silverhalten 358/1000, medan de senare vägde ca 0,92 g endast för att dölja försämringen av silverhalten till 250/1000. Av ½-örtugen finns följande typer:

<i>Åtsida</i>	<i>Frånsida</i>	<i>Ort</i>
Krona	Bokstaven S	Stockholm
Krona	Bokstaven S, årtal 1515	Stockholm
Bokstaven S	Krona	Stockholm
Krona	Bokstaven A	Västerås

2.2. Myntorter

Av materialet framgår att de vanligaste orterna för prägling av mynt var Stockholm, Västerås och Söderköping. Dock förekommer även mynt präglade i Åbo och Kalmar. Det är relativt vanligt att myntprägling förekommer på platser där gruvor finns tillgängliga. Vad det gäller Västerås och Stockholm har säkerligen regentens önskan att ha god översikt över verksamheten varit av stor betydelse.

I Västerås tog myntpräglingen vid redan i mitten på 1200-talet och varade fram till 1500-talets slut, och i Stockholm påbörjades den redan före 1310; en verksamhet som kom att upphöra så sent som 1974 då den flyttade till Eskilstuna (Rasmusson 1967: 79).

Alltsedan 1436 har Stockholms stad ägt rätten att kontrollera stadens myntutgivning (Lagerqvist 1970: 142). Under Svante Nilsson Sture (1504 – 1512) väcktes stor förgelse när riksrådet fick reda på att riksföreståndaren i smyg bedrev egen myntning på sitt slott i Stockholm. Några ”egentillverkade” exemplar finns dock inte bevarade (Lagerqvist 1970:143).

3. Fyndplatser

3.1. Deponering och spridning

Följande kartor och tabeller visar antalet fynd av örtugar och ½-örtugar i Sverige ca 1370 – 1520. Av materialet framgår att flest antal fynd har gjorts i den mellersta och södra delen av landet. I norr har endast ett fåtal fynd gjorts i Ångermanland, Jämtland och Lappland. I regel rör det sig generellt om lösfynd med 1 eller 2-4 mynt. De absolut fyndtätaste orterna för örtugar och ½-örtugar är bl.a. Linköping, Västerås och Stockholm; centrala platser där många människor vistats både före- under och efter tidsperioden. Mynt från 61 olika fyndplatser med sammanlagt 253 örtugar och ½-örtugar har registrerats. Dessa är relativt jämnt fördelade över 12 landskap (tabell 2). Det absolut fynd-

<i>Fyndplatser</i>	<i>Antal</i>
Landsortskyrkor	70
Stadskyrkor	70
Kloster	64
Städer	23
Övrigt	26
Totalt	253

Tabell 1. Kategorisering av fyndplatserna

<i>Myntherre</i>	Örtug	½-örtug	<i>Totalt</i>
AaM	17	-	17
Eap	33	8	41
KaB	5	-	5
KKB	5	-	5
K I	1	-	1
Int	2	-	2
SSdä	16	100	116
Hans	-	5	5
SNS	-	5	5
SSdy	1	55	56
<i>Totalt</i>	80	173	253

Tabell 2. Antal örtugar och ½-örtugar från resp. myntherre.

Tidigare har tolkningar presenterats där mynten i kyrkor till stor del framgår vara offerspill; mynt som kyrkobesökare har tappat intill ett altare eller dylikt, som de sedan varit oförmögna att återfinna då golven ofta var av trä, sten eller stampad jord (Klackenberg 1992:35). Det är även sannolikt att mynt försummades i samband med insamling av kollekt. När många människor vistas på en otillräcklig yta – i detta fall i en kyrka – är det inte ovanligt att mynt som tappas bort aldrig återfinns. Att återfinna ett borttappat mynt i en mörk kyrka fylld med folk kan vara nog så svårt.

Myntverken under denna tid låg i större städer och det framgår av fyndmaterialet att det var till stor del där mynten kom att cirkulera; i stadsmiljöer erhöll människorna fler örtugar och ½-örtugar per person än vad människorna på landsbygden gjorde, vilket även har att göra med att försörjningsmetoderna på landsbygden skiljde sig åt mot de i städerna genom t.ex. byteshandel av olika slag. Resultatet av antalet fynd från kloster, stads- och landsortskyrkor (tabell 1) är relativt lika, trots att landsortskyrkorna är fler till antalet och att mångfaldigt fler landsortskyrkor har grävts ut än stadskyrkor och städer. Det är i stadsmiljöer som de flesta fynd är gjorda vilket gör att kloster och stadskyrkor är kraftigt överrepresenterade i utgrävningsmaterialet. Sverige är rikt på landsortskyrkor, dock är inte landsortskyrkorna lika rika på örtugar och ½-örtugar som stadskyrkorna.

Om fallet hade varit sådant att alla människor – både på landet och i städer – var för sig ägt lika många exemplar av de högre valörerna skulle resultatet se helt annorlunda ut; antalet fynd av örtugar och ½-örtugar skulle vara mångfaldigt fler från landsortskyrkor då de är fler till antalet. Det framgår av materialet att antalet fynd i landsortskyrkor är ungefär lika högt som i stadskyrkor (tabell 3) vilket alltså är ett resultat av en kombination av underrepresenterade landsortskyrkor, lokalisering av myntverk och skillnaden mellan försörjningsmetoder.

<i>Landskap</i>	AaM	EaP	KaB	KKB	K I	Int	SSdä	Hans	SNS	SSdy	<i>Totalt</i>
Jämtland	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	3
Lappland	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Närke	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Småland	-	2	-	-	-	1	14	1	2	8	28
Södermanland	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Uppland	3	13	3	-	1	-	12	-	2	4	38
Värmland	-	-	-	-	-	-	2	-	-	1	3
Västergötland	6	3	-	-	-	1	4	-	-	4	18
Västmanland	3	10	-	1	-	-	32	2	-	21	69
Ångermanland	-	1	-	1	-	-	8	-	-	2	11
Öland	1	-	-	-	-	-	4	-	-	1	6
Östergötland	4	9	2	3	-	1	39	2	-	13	73
<i>Totalt</i>	17	41	5	5	2	3	116	5	5	56	253

Tabell 3. Antal fynd för varje landskap resp. myntherre under perioden ca 1370 – 1520 i Sverige.

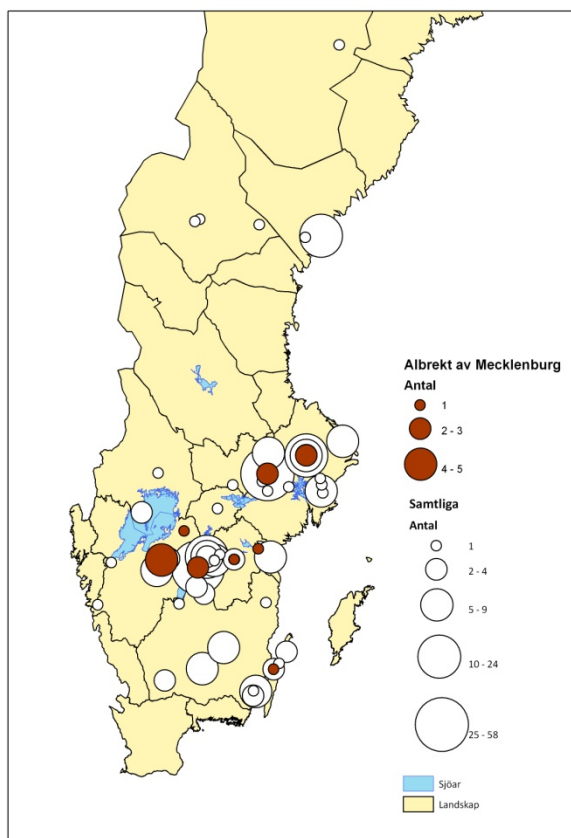

Fig. 3. Myntfynd för perioden ca 1370 - 1389, totalt 17 ex.

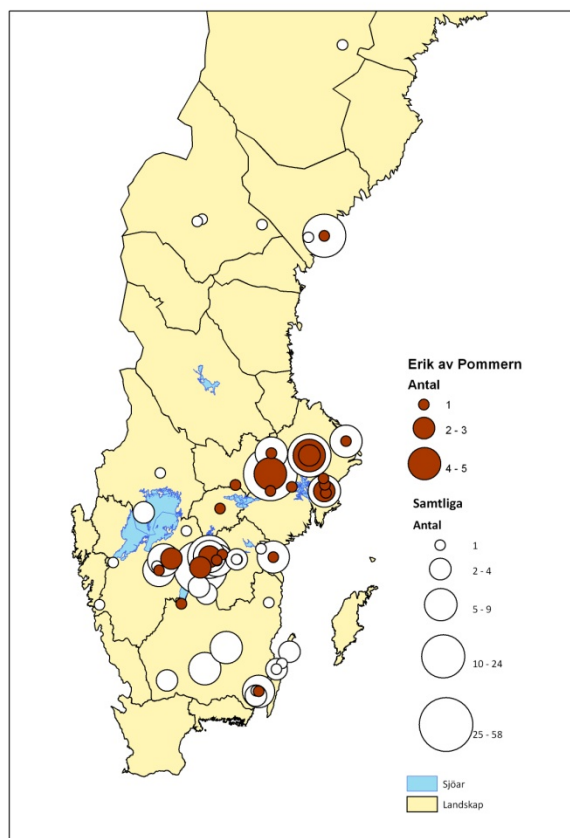

Fig. 4. Myntfynd för perioden ca 1405 - 1439, totalt 38 ex.

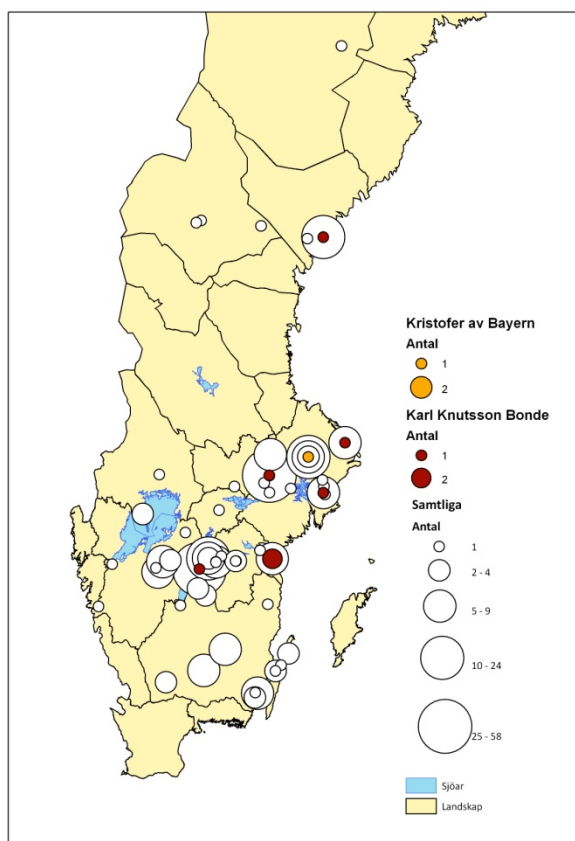

Fig. 5. Myntfynd för perioden ca 1441 - 1470, totalt 10 ex.

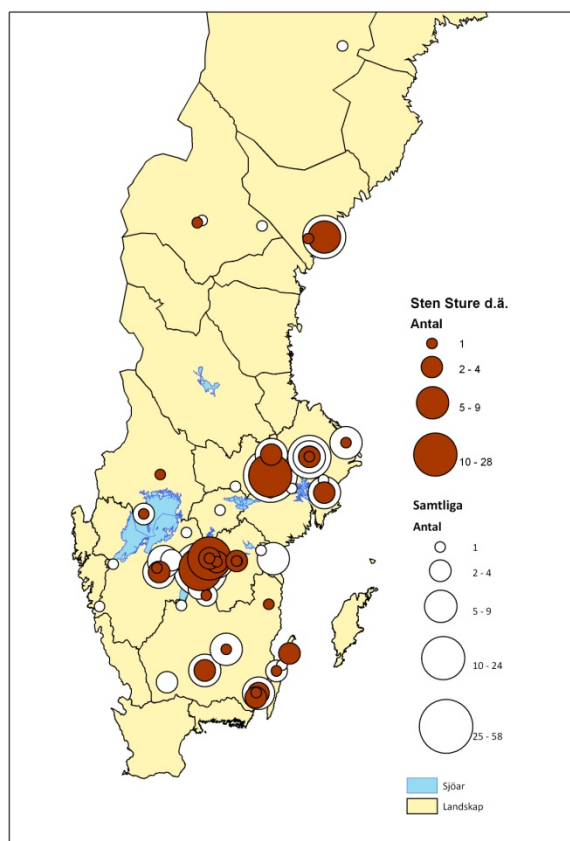

Fig. 6. Myntfynd för perioden ca 1470 - 1503, totalt 116 ex.

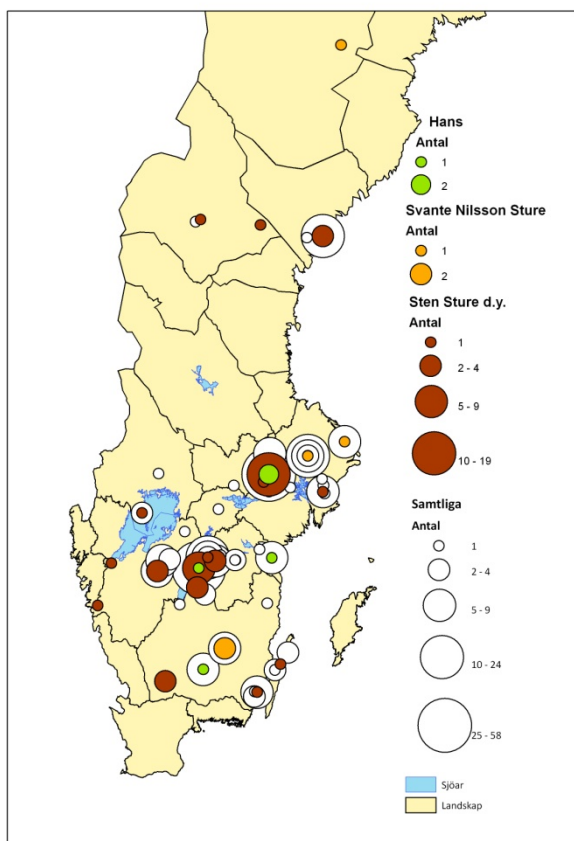

Fig. 7. Myntfynd för perioden ca 1497 - 1520, 66 ex.

period. Det framgår att myntpräglingen var stor under denna period, dock inte lika stor som under föregående period (Rundberg 2005:34).

Efter den fyndfattiga perioden ökar nu antalet fynd för perioden 1470 – 1500 (fig. 6) avsevärt till hela 116 ex. Även antalet mynt för varje enskilt fynd är nu större. Det är för Sten Sture d.ä. som flest antal fynd är gjorda och även spridningen skiljer sig nu från tidigare; både längre norr- och söderut, men fortfarande centrerat till Svea- och norra Götaland. De föregående perioderna (fig. 3 – 5) består till största del av spridda lösfynd, enstaka mynt här och där som jämförelsevis framstår som relativt magert. För denna period är myntpräglingen mycket stor och örtugar och ½-örtugar fullkomligt massproduceras (Hemmingsson 2002:134).

För perioden 1497 – 1520 (fig. 7) med 66 ex. är regentbytena många och variationen i spridningen tycks hålla i sig relativt stadigt. Det rör sig i regel om samma områden som föregående period bortsett från ett lösfynd som sträcker sig ända till mellersta Lappland. Även för denna period håller sig antalet mynt för varje enskilt fynd på en högre nivå än för de tidigare perioderna och den här gången är det Sten Sture d.y. som representerar de större hopade fynden. Även för denna period är myntpräglingen mycket stor. (Elfver, Frösell 1995. Klackenborg 1992).

Av materialet framgår att de absolut fyndtätaste områdena kring Vättern och Mälaren, Mälardalsområdet, vilket framgår vara en regel snarare än ett undantag. Att antalet fynd från de tidigare perioderna är lägre kan till stor del ha med Sveriges folkmängd och den rådande ekonomiska situationen. Digerdöden slog till i Norden redan under Albrekt av Mecklenburg och eliminerade en stor del av befolkningen. Att myntpräglingen för följande perioder är stor tyder på att landet återhämtar sig från pestepidemin.

3.2. Jämförelse

Av kartorna framgår att (fig. 3 – 7) spridningen av mynt förefaller på ett likartat sätt för de olika perioderna, d.v.s. att mynt från olika tidsperioder har hittats på samma platser. De många kyrkorna från senmedeltiden har hunnit samlat på sig åtskilliga exemplar under en längre tidsperiod i sitt trägolv.

För perioden 1370 – 1389 (fig. 3) med 17 ex. är spridningen någorlunda begränsad till Svealand och norra Götaland. Den begränsade spridningen beror dels på att örtugen var något helt nytt för denna period och inte var helt etablerad ännu, och dels på att under denna period var myntpräglingen relativt begränsad (Rundberg 2011:28-39).

Perioden 1405 – 1439 (fig. 4) med 41 ex. påminner till stor del om föregående period. Det är i princip samma geografiska områden, förutom att vi nu ser en ökning i antalet fynd. Myntpräglingen övergick från begränsad till mycket stor (Holm 2006:9).

För perioden 1441 – 1470 (fig. 5) med 13 ex. ser det däremot väldigt fyndtomt ut. Det är oklart varför det finns så få fynd från denna

Fig. 8. Sten Sture d.y. 1512–1520. Stockholm, ½-örtug med året 1515. Åtsida: krona. Frånsida: S. Naglums kyrkoruin, Västergötland.

4. Slutsats

Så vad berättar egentligen lokaliseringen av fyndplatser för oss mer än kyrkor av olika slag förefaller vanligast och att de tenderar att ligga i Mellansverige? Nog för att mynten går att datera utifrån under vilken myntherre de är präglade, men vad säger det egentligen om ögonblicket då det tappades eller deponerades?

I Sverige är antalet landsortskyrkor mångfaldigt fler än antalet stadskyrkor och kloster tillsammans och därmed är även antalet utgrävda landsortskyrkor fler än stadskyrkor och kloster. Ändå visar resultatet för denna undersökning att stadskyrkor och kloster är kraftigt överrepresenterade i fyndmaterialet, d.v.s. att trots att fler landsortskyrkor är utgrävda och undersökta är antalet fynd från stadskyrkor och kloster lika många. Sverige är rikt på landsortskyrkor, dock är inte landsortskyrkorna lika rika på örtugar och ½-örtugar som stadskyrkorna. Att mynten cirkulerade i stadsmiljöer beror främst på att det var där myntverken var belägna, och i städerna använde man sig av mynt i mycket större utsträckning än på landsbygden då försörjningsmetoderna och betalningsmedlen skiljde sig åt.

Från de tidigare perioderna består fyndmaterialet i princip endast av örtugar (tabell 2). Under Sturetiden ökar präglingen av antalet ½-örtugar vilket framgår tydligt av fyndmaterialet. Att fynden skiljer sig så från de olika perioderna beror bl.a. på att det var de lägre valörerna som lättast tappades bort. Ju större myntet är desto enklare är det att hålla reda på.

Slutligen har resultatet presenterats på ett översiktligt vis, där utredning av fyndplatser för örtugar och ½-örtugar i Sverige visar på att landsortskyrkorna står för de flesta av fynden (tätt följda av stadskyrkorna), trots att stadskyrkorna och klostren är överrepresenterade i utgrävningsmaterialet. Östergötland är det fyndtätaste landskapet och att det tycks vara från Sten Sture d.ä. som vi finner flest mynt.

5. Sammanfattning

Det var under Albrekt av Mecklenburg, inspirerad av Lübecks wittenmynt, som de allra första örtugarna präglades i Sverige ca 1370. Efter honom införde Erik av Pommern även en lägre nominal; ½-örtugen som också kom att kallas för fyrk. I hela 156 år fram till 1520 präglades örtugen och ½-örtugen i landet under nio (exkl. *Interregnum*) myntherrar som i genomsnitt erhöll tronen i ca 15 år vardera.

För de olika myntherrarna har motiven på dess mynt varierat. Vanligtvis har de använt sig av ett krönt huvud vilket representerade Stockholm, trekronorsskölden eller en annan vapensköld på myntets åtsida, och på framsidan en krönt bokstav vilken representerade myntorterna eller även där den omåttligt populära trekronorsskölden. På de flesta mynt finns något speciellt och unikt som är menat att härleda till myntherren.

Genomgående har Stockholm och Västerås varit de vanligast förekommande myntorterna, men även i Åbo och Kalmar präglades mynt någorlunda aktivt under denna tid.

Resultatet för undersökningen visar på 61 olika fyndplatser med sammanlagt 253 örtugar och ½-örtugar. Dessa är relativt ojämnt fördelade över 12 landskap, och det absolut fyndtätaste är Östergötland med 73 registrerade fynd, där hela 39 ex. var präglade under Sten Sture d.ä.

Det är i regel på religiösa platser som landsortskyrkor, stadskyrkor och kloster de flesta örtugar och ½-örtugar är hittade, vilket förmodligen går att relatera till offerspill vid altare eller offerstock där mynten försvunnit genom golvspringor eller dyl.

För varje period har översiktliga kartor sammanställts där man dels kan se fyndens storlek och dels får en god överblick över spridningen. Perioderna är ställda mot varandra så att skillnader och likheter framgår på ett tydligt sätt. De flesta fynden förefaller ha gjorts i Svealand och norra Götaland.

Arbetet redogör relativt genomgående för en del av Sveriges myntfynd från ca 1370 t.o.m. 1520.

6. Referenser

Elfver, Frédéric & Frösell, Anders 1995, Unionstiden och internationaliseringen. *Myntningen i Sverige 995–1995* 1995 (red. K. Jonsson, U. Nordling I. Wiséhn). Numismatiska Meddelanden XL, 108-124.

Golabiewski Lannby 1995, Makt, mark och penningar. *Myntningen i Sverige 995–1995* (red. K. Jonsson, U. Nordling I. Wiséhn). Numismatiska Meddelanden XL, 83-107.

Hemmingsson, Bengt 2002, Hans Grave, Otte Brakel och myntningen i Stockholm 1478-1483. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2002:7-8, 127-135.

Holm, Johan 2006, Nya rön kring Erik av Pommerns myntning i Västerås. *Myntstudier* 2006:2, 5-11.

Jonsson, Kenneth 2011, Myntfynden i landsortskyrkor i det medeltida Sverige. *Myntstudier* 2011:1, 1-16.

Klackenberg, Henrik 1992, *Moneta Nostra*. Lund 1992.

Lagerqvist, Lars O. 1970, *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm 1970.

Malmer, Brita, 1980, *Den senmedeltida penningen i Sverige*. Stockholm 1980.

Rasmusson, Nils Ludvig 1967, Myntverk. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, Band XII, Malmö 1967, sp. 79-85.

Rundberg, Jonas 2005, *Den svenska örtugsmyntningen under Kristoffer av Bayern till Sten Sture den äldre, ca 1440 till 1470-talets slut*. Stockholm 2005.

Rundberg, Jonas 2011, *Den svenska örtugsmyntningen under Albrekt av Mecklenburg (1364-1389)*. Stockholm 2011.

Muntliga uppgifter:

Jonsson, Kenneth. 2012

Isaksson, Sven. 2012

Stockholms
universitet